WSTĘP

Transformacja ustrojowa zainicjowana u progu lat dziewięćdziesiątych postawiła wieś i rolnictwo wobec bezprecedensowych w historii Polski przemian. Wynikały one z potrzeby i konieczności przekształcenia gospodarki kraju z planowej, centralnie zarządzanej w gospodarkę rynkową oraz przeprowadzenia dostosowawczej restrukturyzacji sektora rolno-żywnościowego. Zwieńczeniem tego ma być coraz bliższa w czasie integracja Polski z Unią Europejską (2004 r.). Przeobrażenia muszą więc zachodzić zarówno w gospodarce żywnościowej (agrobiznesie), jak i jej bliższym i dalszym otoczeniu. Po 13 latach transformacji ustrojowej i systemowej w Polsce stało się jasne, że wieś i rolnictwo znalazły się na rozstajnych drogach. Jedna z nich pozostawia ten sektor na łasce żywiołu rynkowego, wymusza szybką selekcję mniej sprawnych podmiotów, ale też tworzy wielkie enklawy grup zdegradowanych społecznie i ekonomicznie. Druga polega na kojarzeniu mechanizmu rynkowego z przemyślanym interwencjonizmem państwowym, co stwarza szansę na czynne uczestnictwo wsi i rolnictwa w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego z korzyścią dla wszystkich – zarówno dla wsi, jak i całego kraju[1]. Posuwanie się po tej drodze wymaga jednak dużego kunsztu, aby jak najmniej utracić z powodu zawężenia pola działania mechanizmów rynkowych, a jak najwięcej zyskać przez działania interwencyjne. Członkostwo Polski w UE ostatecznie rozstrzygnie ten dylemat na rzecz czynnego uczestnictwa w programach Wspólnej Polityki Rolnej oraz funduszy strukturalnego rozwoju. Niemniej w ostatnim okresie przedakcesyjnym istnieje potrzeba uporania się z szeregiem uproszczeń i stereotypów, ciągle obecnych w społecznej świadomości, a wywołanych zazwyczaj niedostatkiem informacji i błędną interpretacją znanych już faktów. Do kluczowych spraw zalicza się zmianę sposobu postrzegania rolnictwa oraz szerzej sektora rolno-żywnościowego (agrobiznesu) w jego makroekonomicznym otoczeniu. W krajach wysokorozwiniętych w wytwarzaniu i dostarczaniu żywności uczestniczy cała gospodarka, a nie tylko rolnictwo, jak mylnie wyobraża sobie

[1] Por. Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich, KZKiOR, Warszawa 2000, s. 7.

znaczna jeszcze część polskiego społeczeństwa[2]. Rolnictwo jest tylko cząstką długiego łańcucha żywnościowego i jego udział w wartości finalnego produktu sukcesywnie się kurczy, ale ono w Unii Europejskiej nie słabnie wzmocnione wewnętrznymi przepływami czynników wytwórczych pomiędzy poszczególnymi sferami agrobiznesu, a także w ich makrootoczeniu. W Polsce udział rolnictwa w wytwarzaniu produktu narodowego kurczy się (co normalne), a ono samo słabnie ze względu na brak odpowiednich mechanizmów retransferu nadwyżki wcześniej wyprodukowanej w rolnictwie, a przejętej przez jego bliższe i dalsze otoczenie (co w UE jest istotnie ograniczone). Tę dyskryminację systemową zmienić ma więc przynależność Polski do UE, która wymusi odpowiednie retransfery środków do rolnictwa i wsi w warunkach poszukiwania nowego punktu równowagi ogólnogospodarczej. Wcześniej jednak potrzebna jest świadomość, iż to co dzieje się w rolnictwie i jego otoczeniu, w największym stopniu jest zależne od makroekonomicznych uwarunkowań transformacji tak gospodarki polskiej jako całości, jak też w poszczególnych ogniwach agrobiznesu. To one w największym stopniu zmieniają struktury i funkcjonowanie gospodarki żywnościowej w Polsce, wywołując określone procesy dostosowawcze. Przeto zmiany w rolnictwie i na obszarach wiejskich należy traktować jako funkcje transformacji bliższego i dalszego otoczenia, a nie jako autonomiczne dostosowania wyodrębnionego sektora.

Przesłanie tego zeszytu naukowego jest więc dość oczywiste. Idzie o upowszechnienie wiedzy o tego typu zależnościach, przy czym ze względu na ograniczoność miejsca i charakter wydawnictwa zaprezentowano to w sposób selektywny. Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej ma przyjemność zaprezentowania czytelnikowi kolejnego zeszytu, poświęconego wybranym problemom makroekonomii i agrobiznesu, w którym w dwóch częściach przedstawiono wybór artykułów pracowników Katedry, zgodnie z poczynionym wyżej przesłaniem. Prezentację niniejszego opracowania otwiera pierwsza część, poświęcona determinantom dostosowań rynkowych na obecnym etapie transformacji gospodarki polskiej. Tworzy ją pięć opracowań, dotyczących: uwarunkowań makroekonomicznych, wyznaczających pozycje polskiego rolnictwa (A. Czyżewski, A. Grzelak), znaczenia sfery realnej i regulacyjnej gospodarki w pobudzaniu rozwoju małych przedsiębiorstw w Polsce po 1989 roku (W. Czternasty), podstawowych zależności pomiędzy rynkiem a rolnictwem w warunkach globalizacji (A. Grzelak), identyfikacji gospodarki żywnościowej jako subsystemu gospodarki narodowej o określonej strukturze działowo-gałęziowej (T. Kujaczyński) oraz polityki protekcyjnej w krajach wysoko rozwiniętych (USA, UE) wraz z wnioskami dla Polski.

---

[2] M. Tracy, *Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1997, s. 8.

Antycypując wyniki badań, zauważmy, iż w tej makroekonomicznej części pracy autorzy zwracają uwagę na kilka wybranych problemów, determinujących funkcjonowanie gospodarki i agrobiznesu jako całości i formułują ogólniejsze wnioski. I tak dostrzeżono podstawowe współzależności parametrów makroekonomicznych, określających pozycję polskiego rolnictwa w kontekście polityki fiskalnej i pieniężnej. Stwierdzono brak przemienności w odniesieniu do różnych opcji w polityce gospodarczej dotyczących rolnictwa. Dominowała liberalna (monetarna) opcja defensywna, w wyniku której nastąpiło pogorszenie sytuacji dochodowej rolników, zablokowanie przemian strukturalnych i nadmierna socjalizacja dochodów. Dla zmiany tego stanu rzeczy niezbędna jest nowa jakościowo polityka gospodarcza oraz właściwy rozwój instytucji kreujących przeobrażenia strukturalne w rolnictwie i na wsi. W kolejnym artykule poruszono problem znaczenia sfery realnej i regulacyjnej w stymulowaniu rozwoju małych przedsiębiorstw, tak ważnego w walce z bezrobociem. Wymagało to pełnego rozpoznania właściwości podmiotów o niewielkiej skali wytwarzania i doboru odpowiednich narzędzi polityki ekonomicznej państwa oraz poprawnego określenia roli procesów realnych w gospodarczym kształtowaniu drobnych form produkcji. Powinny one uwzględniać zarówno ich uniwersalność, jak i podatność na realizowaną strategię rozwoju, a także jej polityczne oraz społeczno-gospodarcze uwarunkowania. Kluczem do sukcesu jest skonstruowanie, odpowiadających stawianym celom ekonomicznym i społecznym, makroregulatorów rozwoju niewielkich podmiotów gospodarczych. Uwagę czytelnika absorbują także rozważania, dotyczące zależności między rynkiem a rolnictwem w warunkach globalizacji gospodarki światowej. Prowadzą one do wniosku, że globalizacja wywierając nacisk na deregulację i liberalizację rynków, powoduje z jednej strony „łagodzenie" wpływu mechanizmów rynkowych dla wybranych podmiotów, z drugiej zaś deprecjonuje inne, o nikłej mobilności czynników wytwórczych. Rolnicy na przykład pozbawieni są korzyści, jakie mogłyby wynikać z przemieszczania zaangażowanych czynników wytwórczych do zastosowań bardziej efektywnych, w związku z czym konieczne jest wkroczenie państwa w sferę przepływów międzygałęziowych w gospodarce i poprzez transfery budżetowe zapobieganie polaryzacji sceny ekonomicznej i systemowej deprecjacji rolnictwa. W tej części rozważań mieści się również opracowanie, przedstawiające gospodarkę żywnościową w Polsce – z jednej strony jako subsystem w skali gospodarki narodowej, z drugiej jako system ekonomiczny o określonej strukturze działowo-gałęziowej. Autor identyfikuje tę strukturę, określając równocześnie udział agrobiznesu w gospodarce narodowej oraz wskazuje na organizacje, integrujące przedsiębiorstwa w różnych sferach agrobiznesu oraz w zakresie infrastruktury handlowej, finansowej i technicznej obsługi rolnictwa. W ostatnim z artykułów tej grupy przedstawiono – na podstawie badań interwencjonizmu państwowego w Stanach Zjednoczonych i państwach tworzących obecną

Unię Europejską – potrzebę dostosowań obrotów z zagranicą, cen rolnych i podaży surowców do potrzeb zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Wskazano na obiektywne przyczyny prowadzenia polityki protekcyjnej wobec rolnictwa (potrzeba retransferu nadwyżki), identyfikując zarazem system redystrybucji dochodów z rolnictwa w świetle doświadczeń w długich okresach i różnorakich dostosowań rynkowych do warunków zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Uwarunkowania polityki protekcyjnej przedstawione są także z uwzględnieniem procesów globalizacji gospodarki oraz procesów integracji w sektorze rolno-żywnościowym. Przypadek Polski oceniany jest z punktu widzenia stosowanej polityki monetarnej i fiskalnej. Opracowanie kończą wnioski dla Polski, dotyczące okresu poprzedzającego akcesję do UE.

W drugiej części zeszytu przedstawiono wybrane problemy sektorowe. Składa się ona z czterech artykułów. Omówiono uwarunkowania asymetrii wymiany rolno-spożywczej pomiędzy Polską a UE (A. Sapa). Zostały zidentyfikowane różne przejawy tej asymetrii. Autorka, stwierdzając, iż beneficjentami są kraje UE, dowiodła odwrócenia zakładanej asymetrii w Układzie Stowarzyszeniowym. Niekorzystne powiązania ekonomiczne gospodarki żywnościowej z narodową nie pozwoliły na zmianę tego stanu rzeczy. Kolejny artykuł porównuje czynniki wytwórcze (determinanty) w rolnictwie Polski i UE (A. Henisz). Omawiane są struktury: agrarna, produkcji końcowej z podziałem na roślinną i zwierzęcą oraz kwalifikacji rolniczych. Autorka wskazuje na kierunek udoskonalania struktur wytwórczych w polskim rolnictwie, dzięki odpowiedniej polityce makroekonomicznej w warunkach aktywnego państwa i rozwiniętej infrastruktury instytucjonalnej, korygującej żywiołowość rynku. Omawiana jest także rola instytucji w procesie rozwoju agrobiznesu w Polsce (K. Muszyńska). Autorka określa istotę podejścia instytucjonalnego w ekonomii oraz rolę państwa w polityce gospodarczej, a następnie oddziaływanie instytucji sfery realnej na struktury rynkowe. Wskazuje na rolę jednostek, wspomagających rynek rolny, takich jak agencje rządowe i inne organizacje pozarynkowe w otoczeniu sektora rolno-żywnościowego, m.in. organizacji pozarządowych, samorządu terytorialnego i zawodowego. W konkluzji stwierdza, iż wymogi preakcesyjne i rozwojowe determinują konieczność stworzenia sprawnie funkcjonującego systemu instytucji, wspomagających przemiany jakościowe w obrębie omawianego sektora.

Ostatni artykuł tej części poświęcony jest przesłankom rozwoju giełdy towarowej w świetle kryteriów efektywności terminowego rynku surowców rolnych (B. Czyżewski). Badany jest sens tworzenia i umacniania terminowego rynku surowców rolnych. Na podstawie ekonometrycznej analizy efektywności kontraktów *futures* oraz badań przeprowadzonych na paryskiej i poznańskiej giełdzie towarowej stwierdzono, iż wiodący wpływ na rozwój giełd towarowych wywiera model interwencjonizmu państwowego w sektorze rolno-żywnościowym. Zaprezentowano też sugestie odnośnie do uwarunkowań dla rozwoju terminowego rynku surowców rolnych w Polsce w warunkach optimum.

Rozważania autorów we wszystkich częściach opracowania prowadzą do kilku wniosków o podstawowym znaczeniu dla dalszych dostosowań polskiego rolnictwa i agrobiznesu do wymogów UE i transformującej się gospodarki Polski. Po pierwsze związki rolnictwa i agrobiznesu z gospodarką narodową determinowane są makroekonomią procesu transformacji całej gospodarki i osobliwościami czynnika ziemi, które muszą być uwzględnione w strategii rozwoju gospodarczego sektora. Po drugie mechanizm rynkowy z istoty swej zawsze będzie deprecjonował rolnictwo i przeciwdziałanie temu wymaga odpowiednio skutecznego i efektywnego interwencjonizmu państwa, po trzecie doświadczenia protekcjonizmu amerykańskiego i Unii Europejskiej w odniesieniu do polityki rolnej dowodzą, iż działanie takie jest konieczne, możliwe i może być skuteczne w dążeniu do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Polska przystępując do UE, staje przed taką szansą.

Andrzej Czyżewski

Część pierwsza

Makroekonomiczne determinanty dostosowań rynkowych